

Соціальна психологія

УДК 628.157

Анжела Нуріївна Бабаджанова,
кандидатка психологічних наук,
завідувачка відділу освітніх програм,
Інститут поведінкового моделювання,
м. Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-5430-6342
babadjanova.a@gmail.com

Віталій Артурович Шимко,
доктор психологічних наук,
професор кафедри психології
і педагогіки дошкільної освіти,
Університет Григорія Сковороди у Переяславі,
м. Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0003-4937-6976
shymko@outlook.com

**ПРОФАЙЛІНГ ПОВЕДІНКОВИХ СТЕРЕОТИПІВ ЯК
ОСНОВА СТРАТЕГІЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ
ПІДЛІТКАМ ІЗ ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ**

Дослідження присвячено профайлінгу поведінкових стереотипів підлітків із девіантною поведінкою, що є важливим інструментом у розробці ефективних стратегій психологічної допомоги. Аналіз соціально-психологічних механізмів формування поведінкових стереотипів дозволив виділити ключові патерни, такі як «успіх через агресію» та «ігнорування правил». Результати показали, що врахування індивідуальних стереотипів сприяє створенню персоналізованих підходів до роботи з підлітками, знижуючи ризики повторної девіації. У статті пропонуються практичні рекомендації для батьків, педагогів і психологів, які прагнуть ефективно підтримувати підлітків у процесі соціалізації.

Ключові слова: девіантна поведінка, поведінкові стереотипи, профайлінг, підлітки, психологічна допомога, соціально-психологічні механізми, інноваційні стратегії, соціалізація

Anzhela Babadzhanova,
PhD in Psychology,
Head of the Department
of Educational Programs,
Institute of Behavioral Modeling
Odessa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5430-6342
babadjanova.a@gmail.com

Vitalii Shymko,
Doctor of Psychological Sciences,
Professor of the Department of Psychology
and Pedagogy of Preschool Education,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Pereiaslav, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4937-6976
shymko@outlook.com

PROFILING BEHAVIORAL STEREOTYPES AS A BASIS FOR PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE STRATEGIES FOR ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR

The article focuses on the study of behavioral stereotypes in adolescents with deviant behavior and their role in developing strategies for psychological assistance. Deviant behavior remains one of the most pressing socio-psychological issues in modern society. According to the World Health Organization (WHO, 2021), approximately 10–20% of adolescents face behavioral difficulties that affect their social adaptation. This study employs a mixed methodological approach, combining quantitative analysis of survey data from 207 adolescents and qualitative content analysis of semi-structured interviews.

The study results revealed that the primary behavioral stereotypes among adolescents with deviant behavior are "success through aggression," "disregard for rules," "self-affirmation through challenge," and "living for the moment." The analysis of these stereotypes identified their connection with manifestations of aggressive, asocial, and delinquent behavior. Gender and social factors, such as unfavorable environments or lack of emotional support, significantly influence the formation of these patterns. The article substantiates the effectiveness of profiling as a method that allows for consideration of adolescents' individual needs and the development of personalized psychological assistance strategies. For instance, adolescents exhibiting the "success through aggression" stereotype are recommended to develop emotional intelligence and conflict resolution skills constructively. Additionally, the article provides practical recommendations for parents, educators, and psychologists. Parents are advised to create a supportive environment at home, educators can apply interactive teaching methods, and psychologists are encouraged to use group therapy to strengthen social skills. The authors also outline prospects for further research, including an analysis of cultural differences in stereotype formation and the exploration of the long-term effects of the proposed strategies. The findings confirm that integrating profiling into psychological practice reduces the level of deviant behavior and improves adolescents' social adaptation.

Key words: *deviant behavior, behavioral stereotypes, profiling, adolescents, psychological assistance, socio-psychological mechanisms, innovative strategies, socialization*

Девіантна поведінка підлітків залишається однією з найважливіших соціально-психологічних проблем сучасного суспільства. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (WHO), близько 10–20 % підлітків у світі стикаються з психічними розладами або поведінковими труднощами, що часто супроводжуються девіантними проявами [12]. В Україні спостерігається подібна тенденція, де девіантна поведінка серед молоді часто пов'язана з впливом соціального середовища, економічних чинників та недостатньою психологічною підтримкою.

Поведінкові стереотипи відіграють ключову роль у формуванні девіантних моделей поведінки. Згідно з теорією соціального навчання А. Бандури [5], підлітки засвоюють стереотипи через спостереження, наслідування та взаємодію з референтними групами. Наприклад, агресивна поведінка, яка часто сприймається як нормальна у певних підліткових середовищах, може трансформуватися у стійкий стереотип, що підсилює девіантні тенденції. Аналіз таких стереотипів є критично важливим для розуміння витоків підліткових девіацій. Існує нагальна потреба у впровадженні інноваційних підходів до аналізу та корекції девіантної поведінки підлітків. Профайлінг, як метод системного аналізу поведінкових проявів, дозволяє більш ефективно виявляти стереотипи, які підкріплюють девіантну поведінку, та створювати цілеспрямовані стратегії психологічної допомоги. Врахування таких стереотипів у корекційній роботі сприятиме більш успішній адаптації підлітків у суспільстві та зниженню ризику рецидиву девіантної поведінки.

Мета цього дослідження полягає у розкритті ролі профайлінгу поведінкових стереотипів у розробці ефективних стратегій психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою. Застосування профайлінгу як методу дослідження поведінки дозволяє виокремити ключові стереотипи та фактори, що зумовлюють девіантну поведінку, а також створити на їх основі дієві програми психологічної соціалізації. Задля реалізації зазначеної мети визначені такі завдання дослідження:

1. Описати поняття «профайлінг поведінкових стереотипів» у контексті психологічної допомоги.
2. Визначити основні стереотипи, що впливають на девіантну поведінку підлітків, звертаючи увагу на соціальні та психологічні аспекти.
3. Запропонувати стратегії психологічної допомоги на основі аналізу поведінкових стереотипів, враховуючи специфіку вікового розвитку підлітків, їхні соціальні умови та індивідуально-психологічні особливості.

Девіантна поведінка визначається як система дій та вчинків, що відхиляються від прийнятих у суспільстві норм, порушують соціальні та правові стандарти, завдають шкоди особистості, оточенню або суспільству загалом [5; 12]. Основні типи девіантної поведінки включають такі її різновиди: агресивна поведінка – дії, спрямовані на завдання фізичної чи психологічної шкоди іншим [10]; асоціальна поведінка – порушення соціальних норм без явних кримінальних чи насильницьких проявів, таких як брехня, втечі з дому тощо; делінквентна поведінка – протиправні дії, що мають кримінальний характер, зокрема крадіжки, вандалізм чи хуліганство.

Формування девіантної поведінки у підлітків зумовлено комплексною взаємодією біологічних, психологічних та соціальних чинників. До біологічних факторів, перш за все, відноситься генетична схильність до імпульсивності, дисфункція нервової системи чи гормональні зміни в пубертатному періоді [12]. Психологічні фактори включають відсутність навичок емоційної регуляції, знижений рівень самооцінки, травматичний досвід у дитинстві [5]. Структура соціальних факторів переважно складається з неблагополучного сімейного оточення, негативного впливу однолітків чи приналежності до девіантних груп, відсутності підтримки з боку освітніх чи соціальних інституцій [10; 12]. Ми виходили з того, що розуміння і врахування цих факторів є ключовим для розробки ефективних стратегій профілактики та подолання девіацій у підлітковому віці. Поведінковий стереотип визначається як стійка система уявлень та очікувань, що впливає на дії та реакції особистості в типових ситуаціях. Цей феномен базується на когнітивних схемах, які формуються в результаті соціалізації та взаємодії з оточенням [4]. Соціально-психологічні механізми формування стереотипів у підлітків:

- соціалізація через сім'ю – базові стереотипи формуються у ранньому віці на основі спостереження за поведінкою батьків та інших членів сім'ї [5];
- вплив однолітків – підлітки схильні переймати поведінкові моделі, прийняті в їхньому референтному колі;
- інформаційне середовище – засоби масової інформації, соціальні мережі та популярна культура формують стандарти поведінки та очікування щодо соціальних ролей [4; 12].

Розглянемо зв'язок між стереотипами та девіантною поведінкою. Поведінкові стереотипи можуть сприяти девіантній поведінці, якщо вони підкріплюють негативні моделі реагування або асоціюються з девіантними групами. Наприклад, стереотипи щодо «сили» та «домінування» можуть спонукати до агресивної поведінки, тоді як стигматизація певних груп може підсилювати асоціальну поведінку. Аналіз стереотипів дозволяє краще зрозуміти механізми формування девіацій та спрямувати психологічну допомогу на їх подолання [10; 12].

Профайлінг у психології визначається як метод системного аналізу поведінкових, психологічних, соціальних та інших характеристик людини з метою прогнозування її дій, ідентифікації потенційних ризиків або розуміння мотивації. У психологічній практиці профайлінг використовується для: виявлення поведінкових тенденцій і стереотипів у різних соціальних групах; розробки індивідуальних або групових стратегій психологічної

допомоги; оцінки ризиків, пов'язаних із девіантною поведінкою, особливо серед підлітків [7].

Профайлінг поведінкових стереотипів є специфічною галуззю, яка зосереджується на аналізі усталених моделей поведінки, характерних для певних груп чи індивідів, з метою виявлення можливих відхилень. Його сутність полягає у виокремленні ключових поведінкових шаблонів, які можуть бути індикаторами девіантних тенденцій. Основними методами профайлінгу є:

- спостереження – систематичне фіксування поведінкових реакцій у різних ситуаціях;
- контент-аналіз – вивчення текстових чи медійних матеріалів для виявлення патернів мислення і поведінки;
- опитування та інтерв'ю – застосування стандартизованих чи напівструктурованих інструментів для збору даних;
- аналіз тілесно-моторної активності – дослідження невербальної комунікації, як-от жести, міміка чи поза [8].

Таким чином, профайлінг поведінкових стереотипів дає змогу зрозуміти, які соціально-психологічні фактори сприяють формуванню девіантної поведінки у підлітків, що, у свою чергу, стає основою для розробки стратегій корекційної роботи.

Дослідження проводилося із застосуванням змішаного підходу, що поєднує якісний та кількісний аналіз. Такий підхід дозволяє забезпечити всебічне розуміння феномену поведінкових стереотипів у підлітків із девіантною поведінкою. Дизайн дослідження складався з трьох основних етапів:

- ідентифікація стереотипів: аналіз поведінкових патернів на основі зібраних даних через анкетування, спостереження та інтерв'ювання;
- оцінка впливу стереотипів: визначення їх ролі у формуванні девіантної поведінки через кількісний аналіз результатів;
- розробка стратегій допомоги: створення персоналізованих рекомендацій для психологічної підтримки підлітків, що базуються на виявлених стереотипах.

У дослідженні взяли участь 207 підлітків (всі учні середніх загальноосвітніх шкіл м. Києва) віком від 12 до 17 років (139 – дівчата, 67,15 %), які мали ознаки девіантної поведінки. Вибірка була сформована в результаті супервізорського узагальнення роботи 6 шкільних психологів протягом 2018-2022 рр. Анкета складалася з 25 запитань, спрямованих на виявлення поведінкових стереотипів, ставлення до соціальних норм та самооцінку власної поведінки.

Поведінка підлітків аналізувалася у навчальних та соціальних середовищах. Особлива увага приділялася невербальним проявам, реакціям на конфліктні ситуації та соціальним взаємодіям. Дані спостережень фіксувалися за допомогою стандартних бланків спостереження, що включали категорії оцінки типових реакцій. З частиною підлітків, їхніми батьками та педагогами були проведені напівструктуровані інтерв'ю. Кількість респондентів становила 50 осіб (15 підлітків, 20 батьків, 15 педагогів). Питання стосувалися ключових поведінкових патернів, які впливають на соціальні відносини підлітків, а також методів реагування на девіації.

Відповіді респондентів в процесі інтерв'ювань аналізувалися за допомогою контент-аналізу для виявлення повторюваних тем, стереотипів та значущих смислових одиниць. Аналіз проводився із використанням програми MAXQDA, що дозволило ефективно обробити великий обсяг текстових даних. Для статистичного аналізу кількісних даних використовувалися методи дескриптивної та інферентної статистики. Зокрема, здійснювався кореляційний аналіз для оцінки зв'язку між ідентифікованими стереотипами та проявами девіантної поведінки. Усі розрахунки проводилися у програмному середовищі

IBM SPSS Statistics. Для ідентифікації поведінкових патернів використовувався кластерний аналіз. Цей метод дозволив виділити групи підлітків із подібними стереотипами та реакціями, що стало основою для створення індивідуалізованих рекомендацій психологічної допомоги. Аналіз зібраних даних дозволив виділити декілька ключових поведінкових стереотипів, характерних для підлітків із девіантною поведінкою:

- «успіх через агресію»: переконання, що агресивна поведінка є ефективним засобом досягнення мети;
- «ігнорування правил»: звичка нехтувати соціальними нормами та правилами;
- «самоствердження через виклик»: прагнення демонстративно протистояти авторитетам;
- «життя одним днем»: відсутність довгострокових цілей та планів.

Таблиця 1 представляє поширеність виявлених стереотипів серед опитаних підлітків.

Таблиця 1

Поширеність поведінкових стереотипів підлітків із девіантною поведінкою

Стереотип	Відсоток підлітків (%)
Успіх через агресію	34,2
Ігнорування правил	28,7
Самоствердження через виклик	23,4
Життя одним днем	13,7

Кореляційний аналіз показав, що стереотип «Успіх через агресію» найчастіше асоціюється з агресивною поведінкою ($r = 0.62$, $p < 0.01$), тоді як стереотип «Ігнорування правил» пов'язаний із делінквентною поведінкою ($r = 0.57$, $p < 0.01$).

Роль гендеру, соціального статусу та середовища у формуванні стереотипів представлені такими трендами:

- гендер: хлопці частіше демонструють стереотипи «Успіх через агресію» та «Ігнорування правил», тоді як дівчата частіше проявляють стереотип «Самоствердження через виклик»;
- соціальний статус: у підлітків із соціально неблагополучних родин частіше зустрічаються стереотипи «Ігнорування правил» та «Життя одним днем»;
- середовище: девіантні групи однолітків сприяють поширенню стереотипів «Успіх через агресію» та «Самоствердження через виклик».

Таблиця 2 демонструє частоту виникнення стереотипів залежно від гендеру та соціального статусу.

Таблиця 2

Розподіл частот стереотипів залежно від гендеру та соціального статусу

Стереотип	Хлопці (%)	Дівчата (%)	Соціально неблагополучні (%)
Успіх через агресію	45,1	18,3	41,7
Ігнорування правил	37,2	19,6	48,9
Самоствердження через виклик	22,8	28,7	26,3
Життя одним днем	15,6	11,2	35,4

Профіль типового підлітка із девіантною поведінкою представлений такими характеристиками:

- поведінкові особливості: часті конфлікти з оточенням, нехтування правилами, агресивність;

- емоційні особливості: підвищена тривожність, схильність до імпульсивності, низька емоційна стабільність;
- когнітивні особливості: схильність до когнітивних спотворень, таких як «успіх можливий лише через агресію» або «правила створені для обмеження свободи».

Таблиця 3 надає узагальнені дані щодо основних характеристик профілю. Профайлінг поведінкових стереотипів забезпечує глибше розуміння потреб підлітків із девіантною поведінкою. Дослідження показало, що повторювані поведінкові шаблони часто пов'язані зі специфічними психологічними та соціальними потребами. Врахування цих потреб дозволяє ефективніше адаптувати психологічну допомогу до кожного індивіда.

Таблиця 3

Основні характеристики профілю

Характеристика	Поширеність серед вибірки (%)
Конфлікти з оточенням	68,4
Агресивність	57,3
Тривожність	52,8
Імпульсивність	49,2
Когнітивні спотворення	45,6

Наприклад, підлітки зі стереотипом «відчуття контролю через агресію» потребують стратегій, які сприяють розвитку емоційної регуляції та конструктивного вирішення конфліктів [2]. Запропоновані стратегії, що базуються на профайлінгу, значно відрізняються від традиційних підходів до роботи з девіантними підлітками. У той час як традиційні підходи орієнтовані на загальні методи вирішення проблем, профайлінг дозволяє розробляти індивідуалізовані стратегії. Наприклад, індивідуальний підхід допомагає ідентифікувати поведінкові тригери, які посилюють ризик девіації, і адаптувати інтервенції для зменшення їхнього впливу [11].

Отримані результати корелюють із попередніми науковими роботами, які вказують на важливість врахування стереотипів у розробці стратегій допомоги. Наприклад, дослідження [1; 3; 6] підтверджують, що індивідуалізація стратегій, заснована на аналізі поведінкових моделей, сприяє зниженню рівня девіантності серед підлітків. На основі результатів дослідження пропонується створювати індивідуальні плани психологічної допомоги, які враховують ключові поведінкові стереотипи підлітків. Наприклад, для підлітків зі стереотипом «успіх через агресію» ефективними можуть бути стратегії, які включають розвиток емоційного інтелекту та вміння розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом. Ми пропонуємо такі основні рекомендації для батьків, педагогів та психологів:

- батькам – зосередитися на створенні підтримуючого середовища вдома, де підліток може виражати свої емоції без страху бути засудженим. Пріоритет – забезпечення емоційної підтримки;
- педагогам – використовувати інтерактивні методи навчання, які сприяють розвитку соціальних навичок і формуванню позитивних поведінкових моделей. Пріоритет – розвиток емоційного інтелекту;
- психологам – розробляти програми групової терапії для роботи з підлітками з подібними поведінковими стереотипами, що дозволить обмінюватися досвідом та формувати здорові зразки поведінки. Пріоритет – стимуляція навичок емпатії.

Викладені результати та запропоновані рекомендації необхідно сприймати, враховуючи обмеження вибірки та методів дослідження. Так, одним із обмежень дослідження є відносно невелика вибірка підлітків, яка не дозволяє повною мірою врахувати регіональні та культурні особливості. Крім того, використані методи профайлінгу не включали аналізу генетичних або фізіологічних чинників, які також можуть впливати на формування поведінкових стереотипів. Пропозиції для подальших наукових розробок, на нашу думку, включають доцільність здійснення таких заходів:

- розширення вибірки для аналізу регіональних та культурних відмінностей. Це забезпечить універсалізацію висновків;
- застосування багатофакторного підходу, який враховує генетичні, соціальні та психологічні аспекти. Це зумовить глибше розуміння причин девіації;
- дослідження довготривалих ефектів використання стратегій на основі профайлінгу для профілактики девіантної поведінки. Це валідизує оцінку ефективності стратегій.

Дослідження поведінкових стереотипів підлітків із девіантною поведінкою дозволило визначити низку ключових результатів. Було ідентифіковано основні стереотипи, такі як «успіх через агресію» та «ігнорування правил», які часто формують мотиваційну та поведінкову базу таких підлітків. Аналіз показав, що ці стереотипи значною мірою визначають типи девіантної поведінки, включаючи агресивні прояви, ухилення від соціальних норм та конфліктність. Крім того, виявлено, що формування цих стереотипів значною мірою залежить від гендеру, соціального статусу та середовища підлітків. Зокрема, у хлопців переважають стереотипи, пов'язані з домінуванням через агресію, тоді як у дівчат частіше спостерігаються стереотипи, пов'язані з маніпулятивними стратегіями. Соціально-економічний статус та підтримка з боку сім'ї також мають вагомим значення. Кластерний аналіз дозволив створити узагальнений профіль підлітка із девіантною поведінкою, що включає поведінкові, емоційні та когнітивні особливості. Такий профіль стає цінним інструментом для розробки індивідуальних стратегій психологічної допомоги.

Отримано підтвердження продуктивності, а отже важливості застосування профайлінгу в роботі з підлітками. Зокрема, профайлінг поведінкових стереотипів підлітків демонструє значний потенціал у створенні більш ефективних підходів до роботи з молоддю, яка виявляє девіантну поведінку. Результати підтверджують, що аналіз поведінкових стереотипів дозволяє глибше зрозуміти мотивацію підлітків та їх потреби. Такий підхід значно перевершує традиційні методи завдяки можливості формування індивідуальних планів психологічної допомоги, які враховують унікальні риси кожного підлітка. Практичне застосування профайлінгу дозволяє педагогам, психологам та батькам краще розуміти причини поведінки підлітків, розробляти стратегії для корекції девіантної поведінки та створювати умови для позитивної соціалізації.

Отримані результати відкривають перспективи для вдосконалення методів психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою. Зокрема:

- розробка навчальних програм для спеціалістів із використанням профайлінгу стереотипів як основи для роботи з молоддю;
- створення інструментарію для швидкої оцінки поведінкових стереотипів у підлітків;
- інтеграція профайлінгу у шкільні та соціальні програми для раннього виявлення груп ризику;
- подальші дослідження із розширенням вибірки та вивченням специфічних чинників, які впливають на формування стереотипів у різних соціокультурних контекстах.

Таким чином, профайлінг поведінкових стереотипів підтверджує свою значущість як методологічної основи для розробки сучасних і дієвих стратегій допомоги підліткам із девіантною поведінкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базай Я. О. Соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки підлітків: кваліфікаційна робота бакалавра спеціальності 231 «Соціальна робота» / наук. керівник І. О. Кудінов. Запоріжжя: ЗНУ, 2024. 65 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/19976> (дата звернення: 23.02.2025).
2. Дуванська К. О. Фактори та стратегії профілактики делінквентності серед неповнолітніх: комплексний підхід. VII Міжнародна наукова конференція «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття», 2024. С. 183.
3. Тесленко А. Р. Зв'язок схильності до девіантної поведінки з акцентуаціями характеру у підлітків. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ, 2023. 45 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/60449> (дата звернення: 20.02.2025).
4. Aronson E. *The Social Animal*. New York: Worth Publishers, 2008.
5. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
6. Brown A. Individualized strategies for reducing deviant behavior in adolescents. *Int J Adolesc Youth*. 2018; 23 (4): 427–440.
7. Douglas J. E., Ressler R. K., Burgess A. W., Hartman C. R. Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. *Behav Sci Law*. 1986 ;4 (4): 401–421.
8. Ekman P. *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. New York: W. W. Norton & Company, 2009.
9. Gudjonsson G. H., Haward L. R. C. *Forensic Psychology: A Guide to Practice*. London: Routledge, 2016.
10. Hare R. D. *Without conscience: the disturbing world of the psychopaths among us*. New York: Guilford Press, 1999.
11. Johnson M., Turner D. Deviant behavior triggers and adaptive interventions: a profiling perspective. *Dev Psychol*, 2019. 55 (8): 1201–1215.
12. World Health Organization. Adolescent mental health. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>

REFERENCES

1. Bazai, Ya. O. (2024). Sotsialna profilaktyka radykalno-ryzykovanoi povedinky pidlitkiv (Kvalifikatsiina robota bakalavra spetsialnosti 231 «Sotsialna robota»); nauk. kerivnyk I. O. Kudinov). Zaporizkyi natsionalnyi universytet. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/19976> [in Ukrainian].
2. Duvanska, K. O. (2024). Faktory ta stratehii profilaktyky delinkventnosti sered nepovnolitnikh: kompleksnyi pidkhid. VII Mizhnarodna naukova konferentsiia «Zdobutky ta dosiahnennia prykladnykh ta fundamentalnykh nauk XXI stolittia» [in Ukrainian].
3. Teslenko, A. R. (2023). Zv'язok skhylnosti do deviantnoi povedinky z aktsentuatsiiamy kharakteru u pidlitkiv (Dyplomna robota bakalavra spetsialnosti «Psykhohohiia»). Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/60449> [in Ukrainian].
4. Aronson, E. (2008). *The Social Animal*. New York: Worth Publishers.
5. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
6. Brown, A. (2018). Individualized strategies for reducing deviant behavior in adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23 (4), 427–440.

7. Douglas, J. E., Ressler, R. K., Burgess, A. W., & Hartman, C. R. (1986). Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. *Behavioral Sciences & the Law*, 4 (4), 401–421.
8. Ekman, P. (2009). *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. W. W. Norton & Company.
9. Gudjonsson, G. H., & Haward, L. R. C. (2016). *Forensic Psychology: A Guide to Practice*. Routledge.
10. Hare, R. D. (1999). *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us*. Guilford Press.
11. Johnson, M. & Turner, D. (2019). Deviant behavior triggers and adaptive interventions: A profiling perspective. *Developmental Psychology*, 55 (8), 1201–1215.
12. World Health Organization. (2021). Adolescent mental health. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>

Подано до редакції: 17.03.2025.